

הסוגיא השלושים וארבע – 'מעשה קדרה' (מב ע"ב)

ברך על הפת – פטר את הפרפרת, על הפרפרת – לא פטר את הפת; בית שמאי אומרים: אף לא מעשה קדרה.

1. איבעיא להו: בית שמאי ארישא פליגי, או דילמא אסיפא פליגי? דקאמר תנא קמא: ברך על הפת פטר את הפרפרת וכל שכן מעשה קדרה, ואתי בית שמאי למימר: לא מיבעיא פרפרת – דלא פטרה להו פת, אלא אפילו מעשה קדרה – נמי לא פטרה; או דילמא אסיפא פליגי, דקתני: ברך על הפרפרת לא פטר את הפת, פת הוא דלא פטר, אבל מעשה קדרה – פטר. ואתו בית שמאי למימר: ואפילו מעשה קדרה נמי לא פטר.

2. תיקו.

מסורת התלמוד

[1] ארישא פליגי... דקאמר תנא קמא: בריך על הפת פטר את הפרפרת וכל שכן מעשה קדרה, ואתי בית שמאי למימר: לא מיבעיא פרפרת – דלא פטרה להו פת, אלא אפילו מעשה קדרה – נמי לא פטרה. השוו ירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג.

רש"י

פטר את הפרפרת אף על פי שאין צורך סעודה למלוי הכרס, אלא למגמר אכילה. וכל שכן מעשה קדרה שהוא לאכול, לזון ממש.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנתנו, ברכות ה' ו, "ברך על הפת – פטר את הפרפרת, על הפרפרת – לא פטר את הפת; בית שמאי אומרים: אף לא מעשה קדרה". בסוגיא שלנו מוצגות שתי אפשרויות. לפי האפשרות הראשונה, הערת בית שמאי, אף על פי שהיא מובאת בסוף המשנה, מוסבת על הרישא: בית שמאי ובית הלל נחלקו אם הפת פוטרת מעשה קדרה המוגש כחלק מן המנה הראשונה אם לאו: לבית הלל "פת פוטרת כל מיני אוכלין", כדברי רבי חייא לעיל מא ע"ב (סוגיא לב, "הסעודה", [2]), ולא רק מעשי קדרה הדומים לה, ואילו לבית שמאי פת אינה פוטרת פרפראות, ולא זו בלבד אלא שאינה פוטרת אפילו מעשי קדרה הדומים לה.¹ לפי האפשרות השנייה, בית שמאי מודים שהפת פוטרת פרפראותיה ומעשה קדרה, ולא נחלקו אלא בעניין עיקר וטפל בהיעדר פת: לבית הלל פרפראות אינן פוטרות את הפת, אך אם הן עיקר הן יכולות לפטור מעשה קדרה הטפל להן, ואילו לבית שמאי מעשה קדרה, כמו פת, נחשב תמיד כעיקר לעומת הפרפראות.

האפשרות השנייה מסתברת יותר, מסיבות רבות:

1. לפי האפשרות השנייה, אין צורך לשבש את סדר הדברים במשנה. אילו נחלקו בית שמאי על הרישא דווקא היו דבריהם צריכים להיות מוצגים ברישא. ואם יטען הטוען שמדובר במשנה קדומה של בית הלל עם מקצב קליט: "ברך על הפת, פטר את הפרפרת; ברך על הפרפרת, לא פטר את הפת", ולא רצו לשבש את הדברים על ידי הצבת דברי בית שמאי באמצע, היה להם להפוך את סדר הרישא והסיפא של בית הלל, ולשנות "ברך על הפרפרת, לא פטר את הפת; ברך על הפת, פטר את הפרפרת. בית שמאי אומרים אף לא מעשה קדרה".
 2. הביטוי "אף לא" בדברי בית שמאי אינו מתאים כל כך להקשר של הרישא; הניסוח הצפוי היה: "ברך על הפת פטר את הפרפרת. בית שמאי אומרים לא פטר את הפרפרת, ואף לא מעשה קדרה". לעומת זאת, לאחר "ברך על הפרפרת, לא פטר את הפת" מתאים הלשון החולק "אף לא מעשה קדרה".
 3. מעשה קדרה נחשב בדרך כלל תחליף לפת. אף אם ייתכן שלפעמים יגישו מעשה קדרה עם הפת והפרפראות, אפשרות זו אינה שכיחה כמו האפשרות שיגישו מעשה קדרה ופרפראות ללא פת, ודיון במקרה השני מתבקש.
- בבבלי נשאר העניין פתוח, בתיקו. במקבילה לסוגיא שלנו בירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג מוצגת האפשרות השנייה כ"הוה אמינא" הנדחית על ידי האמורא רבי יוסי, לטובת האפשרות הראשונה בבבלי:²

אמר מרינוס בי רבי יהושע: אהן אכל גריזמי³ וסלית, אף על גב דהוא מברך על גריזמתה

1 כך מפורש בכתבי היד פריז ואוקספורד (כאן עפ"י כ"י אוקספורד): "ארישא פליג, דקאמי' ת'ק בירך על הפת פטר את הפרפרת וכיש מעשה קדרה דמין פת הוא, ואתו ב'ש למימ' לא מיבעיא פרפרת דלא פטר להו פת, אלא אפי' מעשה קדרה לא פטרה".

2 רבי יוסי אינו אומר מפורשות שלבית שמאי ברכה על הפת אינה פוטרת את הפרפראות, אך נראה שגם רבי יוסי בירושלמי, כמו אמוראי בבבלי, סבור שאם ברכה על הפת פוטרת פרפראות שאינן דומות לה כל שכן שהיא פוטרת מעשי קדרה הדומים לה, ואם ברכה על הפת אינה פוטרת מעשי קדרה הדומים לה כל שכן שאינה פוטרת פרפראות השונות ממנה. מבחינה תאורטית אפשר היה לטעון להפך, שפת פוטרת פרפראותיה הבאות אלפת את הפת, אך לא מעשי קדרה המוגשים בדרך כלל במקום הפת. אך בדברי בית שמאי "אף לא מעשה קדרה" מפורש שיש כאן קל וחומר, ואם נסב את דבריהם על הרישא, הרי שהקל וחומר הוא כפי שמוצג בבבלי: "לא מיבעיא פרפרת דלא פטרה להו פת, אלא אפילו מעשה קדרה נמי לא פטרה".

3 גריזמי, גריזמתא = פרות וירקות מרוסקים שהוגשו בדרך כלל בקינוח; ראו ויקרא רבה פרשה ט, סימן ח, והערת מ' מרגליות במהדורתו שם, עמ' קפו, וציונים שם. המילונאים תפסו את המילה כתעתיק של היוונית *garisma/garisma* (ראו S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwoerter im Talmud, Midrasch und Targum*, v. 2, p. 184 ערך "גריזמי"; ח' קוהוט, הערוך השלם, כרך ב [לעיל, סוגיא ה הערה 27], עמ' 362, ערך "גרזם"; M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, p. 136 [לעיל, סוגיא י הערה 21], ערך "גריזמי"), אך מילה זו לא נשתמרה כצורתה ביוונית. M. Sachs, *Beitraege zur Sprach- und Althertumsforschung*, Berlin 1852, Heft 1, p. 85 ערך "גריזמי" ליוונית *anagargarisma*, "גרזור [בגרין]", וסבר שמדובר במאכל שאין אוכלים ממנו אלא טועמים ממנו בגרין בלבד. אך נראית יותר דעתו של היינריך פליישר בהערותיו למילון של יעקב לוי, *Woerterbuch ueber die Talmudim und Midraschim*, J. Levy, Berlin und Wien 1924, p. 437, הקושר בין *garisma* לבין המילה *garon*, ממרה או רסק המכיל ציר דגים. פליישר הניח שמן

בסופה⁴ לא פטר סולתא. מה, כבית שמאי? דבית שמאי אומי: אף לא מעשה קדירה! אמר ר' יוסי: דברי הכל היא: בירך על הפת פטר את הפרפרת ואת מעשה קדירה, כדברי בית הלל. בית שמאי אומרי: לא פטר את מעשה קדירה. אבל אם בירך על הפרפרת תחילה, כל עמא מודוי דלא פטר את הפת ולא מעשה קדירה.

ברם, האפשרות השנייה היא פשוטה של משנתנו. מה ראו בבבלי להציג את שתי האפשרויות ללא הכרעה, ומה ראה רבי יוסי בירושלמי לדחות כליל את פשוטה של משנתנו לטובת אפשרות שמסתברת פחות? התשובה לשאלה זו מרומזת בפתח הסוגיא בירושלמי. לטענת רבי מרינוס ברבי יהושע, ברכה על גריזמי, רסק פרות, אינה פוטרת את הסולת – מן הסתם משום שדגנים תמיד נחשבים לעיקר לעומת פרות. אם נסב את דברי בית שמאי על הסיפא, כפשוטה של משנתנו, משתמע שלבית הלל ייתכן שהברכה על הפרפרת פוטרת את מעשה הקדרה. ברם בימי האמוראים נתפס מעשה קדרה כתחליף לפת, ונחשב אוטומטית לעיקר לעומת פרות וירקות ובשר הטפלים לו. וכדי לא להעמיד תפיסה רווחת זו כבית שמאי דווקא, נאלצו לפרש מחדש את דברי בית שמאי ולהסב אותם על הרישא.

כפי שראינו לעיל, בדיון בסוגיא י, "מוזנות"⁵, עניין זה היה שנוי במחלוקת רב ושמואל: רב סבר שדגנים וקמח אינם שונים ממאכלים אחרים שאינם פת, ומעמדם כעיקר או טפל נקבע על פי הכמויות ושיקולים אחרים,⁶ ואילו שמואל סבר שמבכרים "בורא מיני מוזנות" אף על מוצרים המכילים מיעוט של קמח, משום שלא רק פת, אלא גם מוצרי דגן אחרים, נחשבים תמיד עיקר לעומת הדברים הנאכלים עמם. בסופו של דבר הכריעו רב יוסף, רב חסדא ורב כהנא כשמואל, ואף ייחסו גם לרב את העמדה של שמואל.⁷

כפי שהסברנו בדיון בסוגיא ההיא, עמדת רב המקורית הייתה מבוססת על פשוטה של משנתנו, ואילו שמואל פירש את משנתנו כפי שפירשה אחריו רבי יוסי בירושלמי, וכפירוש הראשון המוצע בסוגיא שלנו בבבלי, משום שלדעתו כשם שהפת נחשבת תמיד עיקר בסעודה כך גם מוצרי דגן אחרים נחשבים תמיד עיקר הסעודה בהיעדר פת. משהכריעו האמוראים המאוחרים כשמואל, ואף ייחסו לרב את העמדה של שמואל, לא נותר אלא לפרש את משנתנו אליבא דשמואל, שלא כפשוטה: הן לבית שמאי הן לבית הלל ברכה על הפרפרות אינה פוטרת מעשה קדרה העשוי דגנים. לא נחלקו בית שמאי ובית הלל אלא בברכה על הפת, אם היא פוטרת פרפרות ומעשה קדרה, אם לאו – וההלכה היא כמובן כבית הלל: בירך על הפת פטר את הפרפרת, וכל שכן מעשה קדרה. מכל מקום, אם בירך על הפרפרת, דברי הכול לא פטר לא את הפת ולא את מעשה הקדרה, שהרי דגנים נתפסים כעיקר לעומת פרפרות.

המילה garon נגזרה פועל יוני garizein, "לרסק", ומכאן garisma, בריבוי garismata, מאכלים מרוסקים (וכיוצא בזה אצל בנימין מוספיא בסוף הערך בערוך השלם שם, עמ' 363, אלא שהוא ראה במילה שילוב של garon עם היוונית zomos, "מרק"; דברי קהוט בערך זה, שלפיהם גריזמי הם סוג של פת הבאה בכיסנין, אינם מתאימים לנאמר בסוגיא – שהרי אין סיבה שהברכה על פת הבאה בכיסנין לא תפטור את הסולת אף לבית הלל – ואף הגזרונות שהוא הציע בסוף דבריו שם אינם נראים). נראה כדעת בעל ספר חרדים בפירושו על אתר, ד"ה בסופה לא פטר סלתה, שאין המדובר בברכה אחרונה, אלא בסופה = לבסוף, בסופו של דבר. לדוגמאות אחרות של "בסופה" במובן זה ראו טוקולוף, שם, עמ' 371, ערך "סוף 3c". בעל פני משה, ד"ה אף על גב דהוא מברך על גריזמתא בסופה, מפרש שהירושלמי דן בברכה אחרונה, אבל הוא הדין לברכה ראשונה. ראו לעיל, הדיון בסוגיא י, "מוזנות", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: מימרות רב ושמואל".

4 ראו שם; ולעיל, הדיון בסוגיא יז, "שתיתא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה".

5 ראו שם; ולעיל, הדיון בסוגיא ט, "דייסא", הערה 5; הדיון בסוגיא יג, "ריהטא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה".

6 ראו שם; ולעיל, הדיון בסוגיא ט, "דייסא", הערה 5; הדיון בסוגיא יג, "ריהטא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה".